

BUDAPEST – EGYETEMI VÁROS

AKÖZÉPKORI EGYETEM ÚGYSZÓLVÁN mindig városa nevét viselte. Egyes kisebb városok éppen az ott megalapított egyetemnek köszönhetik felvirágzásukat, hírnevüket. Sok újkori egyetem esetében is folytatódott ez a hagyomány. A 19. század kontinentális Európájában a magas presztízsrre szert tett felsőfokú szakképző intézményeket egyetemi rangra emelték. Mivel a hagyományos egyetemek nem fogadták be önálló karként ezeket az intézményeket, illetve az általuk művelt kari diszciplínákat, a szakegyetemek önálló egyetemi státust kaptak. Az így létrejött műszaki, közgazdasági és agrár egyetemek nevükben viselték szakmai irányultságukat és megjelenésükkel fellazult az egy város – egy egyetem korábban lényegében általános gyakorlata.

A szakegyetemek kiterjedt hálózata jellemző volt a szovjet egyetemi modellre, amely a 20. század közepétől az akkori európai államszocialista országokban is megjelent. A politikai diktátumnak megfelelően a korábbi klasszikus egyetemek jó részét lényegében karokra bontották, és az így létrejött intézmények önálló egyetemekké váltak. A újonnan alapított egyetemek szinte minden esetben szűk szakmai spektrumú intézmények voltak.

Az 1960-as évektől a fejlett országokban bekövetkezett gyors felsőoktatási hallgatói expanzió egyik következményeként új típusú, nem egyetemi rangú intézményeket (a magyar fogalomhasználatban főiskolákat) hoztak létre, amelyek országoként meglehetősen eltérő intézményi formát öltöttek, más-más az elnevezésük, a felsőoktatási rendszerben betöltött szerepük és szakmai presztízszük. Eredetileg viszonylag kis hallgatói létszámot fogadtak be, általában szűkebb szakmai spektrumot képviseltek és kisebb városokban is megjelentek. Ennek háttérében az az elgondolás állt, hogy a felsőoktatási intézmények, legalábbis a gyakorlati képzést előtérbe állító, a közvetlen munkaerőpiaci kilépésre felkészítő intézmények „közel legyenek” potenciális hallgatóikhoz. A kontinentális Európában ekkor szilárdult meg az ún. duális felsőoktatási modell, amelyben az egyetemi és a főiskolai képzés intézményi szinten is elkülönül egymástól, köztük – alaphelyzetben – a hallgatónak nincs átjárási lehetősége.

Az 1970-es évek gazdasági válságának hatása elérte a felsőoktatást is. A múlt század 80-as éveiben komoly költségvetési megszorításokra került sor, a gazda-

sági hatékonyság elsődleges szemponttá vált ebben az ágazatban is. A racionalizálás nevében egyes országokban átszervezték az intézményhálózatot, a kicsi és szűk szakmai irányultságú intézményeket (főiskolákat) nagyobb intézményekké vonták össze (a gazdasági ösztönzés és kényszerítés eszközeivel). Ez történt például Hollandiában.

A Thacher-i évek Egyesült Királyságában a Vaslady elgondolásának megfelelően lehetőséget adtak a politechnikumoknak (a nem-egyetemi szektorhoz tartozó intézményeknek), hogy megpályázzák az egyetemi rangot (és szinte minden pályázó intézmény meg is kapta azt). A tradíció tisztelő szigetország akadémiai körében nagy felháborodást keltett a régi, hírneves egyetemek és az alig két-három évtizede létező, gyakorlati irányultságú képzést adó politechnikumok szektora közötti határ felszámolása, elmosása. És ezek után már természetesen sok város dicsekedhet több „egyetemmel”.

Az 1999-ben, az oktatási miniszterek Bolognában aláírt nyilatkozatával pedig éppen ez a tendencia erősödött fel. A létrehozandó Európai Felsőoktatási Térségben megtörténik a fokozatok rendszerének egységesítése, az ún. lineáris (két-három ciklusos) képzés kialakítása. Ebben a rendszerben a fokozat státusa (BA-MA) a meghatározó, elvileg bármely felsőoktatási intézmény indíthat különböző szintű programokat (ha azok megfelelnek az akkreditáció követelményeinek). Papírforma szerint ez a duális rendszer felszámolását jelenti, ami nem kevés vitát és ellenállást vált ki az érintettek körében, főleg azokban az országokban, ahol erős főiskolai szektor alakult ki.

A tanulmányban felvetett főbb kérdések

Van-e még, lesz-e még értelme egyetemi városokról beszélni? A jövő európai felsőoktatási modellje éppen most alakul ki, az európai egyetem értékeinek átmenetése (egyben az egyetemi eszme és gyakorlat megújulása) az egyik fundamentális kérdés a tudományos közösség számára. Hasonló horderejű kérdés, hogy mennyiben változik az eredetileg nem-egyetemi szektor szerepe ebben az átalakulásban, hiszen a hallgatók nagy tömegeit befogadó, a munkaerőpiaccal közvetlen kapcsolatot tartó intézmények jelentős felsőoktatás-politikai, gazdasági és társadalmi erőt képviselnek. Az intézmények típusainak rendje, elnevezése, egységes vagy eltérő jogi kezelése tehát átalakulóban van.

Mindazonáltal a két szektor létezését a magyar felsőoktatás közelmúltjának és jelen helyzetének vizsgálatakor tényként kell kezelnünk. A címben szereplő egyetemi város megjelölés tehát inkább irodalmias megfogalmazás.

A tanulmány azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy milyen szerepet tölt be Budapest Magyarország felsőoktatási intézményeinek rendszerében, illetve hogy melyek a főváros jellegzetességei a felsőoktatási intézményhálózat szempontjából. Elsősorban a képzések szintjei, szakmai összetétele szempontjából vizsgáljuk a kérdést (a hallgatói létszám területi megoszlásáról Polónyi István ír ebben a kötetben).

A felsőoktatási intézmények számának és összetételének változása az elmúlt 15 évben Magyarországon

A felsőoktatási intézmények száma 1975 és 1989 között 54–58 között mozgott Magyarországon. 1990-ben 77-re nőtt ez a szám, elsősorban annak következtében, hogy a korábban is működő egyházi felsőoktatási intézmények adminisztratív értelemben a felsőoktatási rendszer részévé váltak, továbbá azért, mert új állami egyetemek alapítására került sor. 1992 és 1994 között az intézmények száma elérte az eddigi csúcspontot (91). A jelentős növekedés az új egyházi főiskolák létrejöttének volt köszönhető, továbbá ekkor jelentek meg az első alapítványi főiskolák. Az intézmények székhelyét tekintve ezen változások során alig módosult a Budapest – más város súlya: az intézmények közel fele volt budapesti. Ezen belül az egyetemi státusú intézményeknél ettől eltérő elmozdulás történt: 1989-ben az egyetemek valamivel több mint harmada budapesti volt, 1990-re pedig már több mint fele (új egyetemek alapítására Budapesten került sor, és a statisztikai értelemben ekkor belépő egyházi fenntartású egyetemek többsége is fővárosi székhelyű). A következő jelentős változás 2000-ben történt, amikor az intézményhálózat átalakítása kapcsán 61-re csökkent a felsőoktatási intézmények száma. Az összes intézmény számában történt változás természetesen érintette az intézménytípus és a székhely szerinti összetételt is. 25-ről 17-re csökkent az állami egyetemek és 34-ről 13-ra az állami főiskolák száma. Budapest súlya az intézmények összességét tekintve nem változott, viszont az egyetemi szektorban valamelyest nőtt a fővárosi intézmények aránya. Az intézményhálózat átfogó átalakítása óta ismét növekedett az intézmények száma: a 2003/2004-es tanévben már 68 felsőoktatási intézmény volt Magyarországon (egy új állami és egy alapítványi egyetem, egy egyházi és négy alapítványi főiskola jött létre). A hét új intézmény közül hat budapesti székhelyű, tehát valamelyest nőtt a főváros súlya, mégpedig a főiskolai szektorban.

1. táblázat: A felsőoktatási intézmények száma és megoszlása

Intézménytípus	1989/1990		1990/1991		1994/1995		2000/2001		2003/2004	
	Buda- pest	Más város	Buda- pest	Más város	Buda- pest	Más város	Buda- pest	Más város	Buda- pest	Más város
Állami egyetem	7	12	13	12	13	12	9	8	9	9
Állami főiskola	18	20	14	23	13	21	4	9	4	9
Egyházi egyetem	-	-	4	1	4	1	4	1	4	1
Egyházi főiskola	-	-	4	6	9	14	6	14	7	14
Alapítványi egyetem	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Alapítványi főiskola	-	-	-	-	2	2	4	2	8	2
Együtt	25	32	35	42	41	50	27	34	33	35

Forrás: Statisztikai tájékoztató. Felsőoktatás. 1989/1990 MM Budapest. 1990/1991 MKM Budapest. 1994/1995 MKM Budapest. 2000/2001 OM Budapest. 2003/2004 OM Budapest. Számított adatok.

A megvalósult intézményi integráció típusai

A mai intézményhálózat jellegének vizsgálata szempontjából legnagyobb jelentőségű esemény tehát az integrált felsőoktatási intézmények létrejötte volt. Az Országgyűlés 2001. január 1-jei hatállyal (az 1999. évi LII. törvény szerint) alapította meg az új, integrált intézményeket. Az állami felsőoktatásban 30-ra csökkent az intézmények száma (17 egyetem és 13 főiskola). Az átalakítás ekkor összesen 43 intézményt érintett, amelyekből 17 jogutód jött létre.

Hasonló racionalizálási lépések más fejlett országokban is lezajlottak. A gyors és programszerű átalakítás egyik típusa a nem-egyetemi (hazai fogalmaink szerint főiskolai) szektort érintette. A hallgatói létszámexpansió első szakaszában alapított, kis méretű, területileg szétszórt és szűk szakmai spektrumot képviselő intézményeket összevonták. Az ebből a szempontból példaértékű Hollandiában az 1980-as évek második felében az átalakítás következtében kevesebb számú és a korábnál nagyobb méretű főiskola (HBO) jött létre. Így a racionalitás nem egészen tervezett mellékhatásaként határozottan megerősödött a főiskolai szektor az egyetemi szektorral szemben, hiszen az új főiskolák már méreteikben, szakmai sokféleségükben (továbbá jelentős üzleti és politikai támogatottságukkal) komoly konkurensei lettek a nagy múltú egyetemeknek is. A duális rendszer stabilizálódott, néhány évvel az előtt, hogy az Európai Felsőoktatási Térség kialakítását, a lineáris képzési rendszert meghírdették. A másik megoldást Ausztrália reprezentálja. Ott az 1980-as években az intézmények összevonása úgy történt meg, hogy a főiskolák (és néhány kisebb méretű egyetem) egy-egy nagy egyetemhez kapcsolódott. Így lényegében eltűnt a két szektor, egységessé (és a szakértők szerint hatékonyabbá) vált a felsőoktatási intézményhálózat. A harmadik jellegzetes út az ún. multicampus intézmények létrehozása. Ez a megoldás az Egyesült Államok felsőoktatási rendszerében terjedt el, döntően az 1950–1970 közötti időszakban, a felsőoktatás nagy expanziója idején, éppen a hallgatói létszámnövekedés koordinálása céljából (ma az állami felsőoktatás hallgatóinak 70 százaléka jár ilyen intézménybe). A közös irányítású intézmények különböző típusokba sorolhatók (egyik változatban egy vezető egyetem körül kihelyezett tagozatok és intézetek helyezkednek el; a második változatban egy nagy egyetem és további néhány egyetem tagja a rendszernek, mindegyik megőrzi akadémiái autonómiája jelentős részét, de van közös missziójuk is; végül lehetséges olyan lazább szerkezet, ahol nincs közös misszió, az egyes campusok együttműködése a gazdálkodásra, a fejlesztési stratégiák egyeztetésére korlátozódik). Egy-egy ilyen rendszerű egyetem campusai lehetnek szakmailag szegmentáltak, de lehetnek a tudományok széles körét művelő intézmények is. Előfordul, hogy földrajzilag közel vannak egymáshoz, de az is, hogy akár több száz kilométer választja el őket. A multicampus intézmények részben a korábban létező önálló intézmények integrálásával jöttek létre, részben pedig – új alapítású intézményeknél – eleve így hozták létre őket.

Az angolszász világban, ahol – az eredeti állapotban – az állam nem kontrollálta a felsőoktatást a Kontinentális Európában ismert módon, már korábban, tehát

a nagy expanzió előtt, előfordult bizonyos felsőoktatási intézmények egyesülése. Lassú, mintegy spontán folyamat eredményeként bonyolult szerkezetű, nagy méretű egyetemek jöttek így létre. A Londoni Egyetem 1836-ban történt megalapítása óta különböző „tagintézményekből” áll, amelyek száma fokozatosan, új és új jelentkezők befogadásával negyven fölé emelkedett. Az Egyetem a vizsgaközpont szerepét látja el, továbbá kidolgozza és végrehajtja az intézményi stratégiát. Az intézményi szerkezetről időről-időre viták indulnak, kifejezve a centrifugális és a centripetális erők küzdelmét. A Torontói Egyetem más utat járt be. A korábban önálló, különböző vallási közösséghez tartozó, eltérő szakmai összetételű felsőoktatási intézmények integrációja már több mint száz éve tart. Lényegében folyamatosan napirenden van, korszakonként újabb és újabb hullámokban valósul meg. A részintézmények kapcsolódása eltérő jellegű: vannak teljesen integrált intézmények, tagintézmények és társult intézmények (az önállóság foka szerint). Az akadémiai színvonal megőrzését, az egységességre és a sokféleségre irányuló igény kielégítését tekintik alapvető szempontnak, és ehhez az összetett intézményi szerkezetet találják hatékony megoldásnak.

A magyarországi intézményhálózat korszerűsítés során nem egy modell érvényesült, hanem ezen modellek valamilyen kombinációjával találkozhatunk.

A Budapesten kívüli hagyományos egyetemi városokban lényegében az egy város – egy egyetem modell valósult meg, mintegy helyreállítva az 1950-es évektől megbontott európai rendet (Debreceni Egyetem, Miskolci Egyetem, Pécsi Tudományegyetem, Szegedi Tudományegyetem). Az integrált egyetemeknek esetenként főiskolai karaik is vannak. A további új egyetemek és főiskolák inkább az ún. multicampus modellnek felelnek meg. Egyes karaik székhelye más-más településen van, a tényleges központ legitimitásának kialakulása, az együttműködés szakmai tartalmának kiteljesítése hosszabb időszakot is igénybe vehet.

Mindazonáltal az így létrejött felsőoktatási intézmények – a nagyvárosok egyetemei és a multicampus egyetemek, főiskolák – méretükben és szakmai potenciáljukban megerősödve a korábbinál jelentősebb regionális szerepet tölthetnek be, regionális tudásközpontokká válhatnak.

Budapesten elvileg lehetséges lett volna egyetlen – a Londoni Egyetemhez, vagy a Torontói Egyetemhez hasonló – hatalmas egyetem létrehozása, esetleg kimondottan lazább, szövetségi rendszerű „ernyő egyetem” kialakítása. (Ehhez akár a budapesti főiskolák is csatlakozhattak volna.) A két nagy egyetem – egy klasszikus tudományegyetem és egy „reáltudományi egyetem” – megoldás is felmerült (a szakmailag kapcsolódó főiskolákkal együtt, vagy azok nélkül). Más logika alapján a szakma szerinti integráció is számításba jött a műszaki és a gazdasági képzési területen (a megfelelő egyetem és a főiskolák integrációjával), ami tisztán intézményesítette volna a lineáris modellt (de be is merevítette volna azt, egyetlen „királyi utat” adva a fokozatok két szintje között).

Végül vegyes megoldás született: a főiskolák egy része integrálódott valamely egyetemhez, más főiskolák pedig egy nagyobb, de továbbra is főiskolai státusú

intézménybe tömörültek, eddig önálló egyetemek egy közös, új egyetem keretében egyesültek. A Budapesti Gazdasági Főiskola és a Budapesti Műszaki Főiskola létrejöttével a korábbinál is markánsabbá vált a főiskolai és az egyetemi szintű képzés intézményi elkülönülése és párhuzamos művelése e két képzési területen (a megfelelő egyetem a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem – mai nevén Budapesti Corvinus Egyetem, illetve a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem).

A nagyobb méretű és összetettebb szerkezetű felsőoktatási intézmények megalakításával nem sikerült visszaszorítani a kihelyezett tagozatok, székhelyen kívüli képzések létét, mi több, ezek tovább szaporodtak. Jelen vizsgálódásunk szempontjából fontos új elem, hogy bonyolultabbá vált a kihelyezett tagozatok földrajzi hálózata. 2003-ban összesen 95, a kari székhelyen kívüli képzési helyet tartottak nyilván (ebből 10 határon túli képzési hely). A budapesti felsőoktatási intézmények 34, a vidékiek 61 székhelyen kívüli képzési hellyel rendelkeztek. Az utóbbi évek új fejleménye, hogy 12 vidéki felsőoktatási intézménynek van budapesti képzése.

Az intézményhálózat átalakítása következtében a magyarországi felsőoktatási intézmények mérete – a hallgatói létszámot alapul véve – megváltozott. Az intézmények száma tekintetében csúcsévnek számító 1994-es évben a 91 felsőoktatási intézményből 85 esetében a hallgatói létszám nem haladta meg az 5 ezer főt, öt intézmény tartozott az 5–10 ezres sávba és mindössze egy intézményben (az Eötvös Loránd Tudományegyetemen) volt 10 ezernél magasabb. 2003-ban (a 2000 után bekövetkező további integrációs lépések, átalakítások után) pedig a 68 intézmény megoszlása a következő volt: 5 ezer főnél kevesebb 44 intézmény, 5–10 ezer fős 10 intézmény, 10–20 ezer fős 9 intézmény, és 20 ezer főnél nagyobb 5 intézmény. (A nagyobb méretek felé való eltolódásban az integráció mellett természetesen szerepet játszott a hallgatói létszám emelkedése is.)

A kisebb méretű (5 ezer főnél nem nagyobb) intézmények közel fele egyházi főiskola, és az alapítványi felsőoktatási intézmények zöme is ebbe a kategóriába tartozik. De vannak ilyen – ma már kis méretűnek mondható – állami egyetemek is (összesen hat), az egyházi egyetemek esetében pedig jellemző ez a méret (a hat egyházi egyetemből öt). A legnagyobb – 20 ezer feletti – kategóriába csak állami egyetemek tartoznak.

Budapest jellegzetessége ebben a vonatkozásban is a fokozott diverzifikáltság: a kisebb méretű intézmények ide koncentrálódnak (a kisebb állami és egyházi egyetemek, valamint alapítványi főiskolák többsége a fővárosban van), más oldalról pedig a viszonylag nagy (10–20 ezer fő közötti) intézmények tekintetében is felülreprezentáltak a budapestiek (pl. az egyetlen ilyen nagy méretű alapítványi főiskola székhelye Budapest). A vidéki városok jellegzetességei a közepes (5–10 ezer fő közötti) intézmények. (2. tábla)

Az európai viszonylatban már közepes méretűnek mondható, 20 ezer főnél nagyobb intézmények közül kettő fővárosi (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem), háromnak a székhelye pedig

más városban van (Debreceni Egyetem, Pécsi Tudományegyetem, Szegedi Tudományegyetem). Közülük a 30 ezer fős határt is átlépte az ELTE (32 486 fő), a PTE (31 848 fő) és a SzTE (30 430). A főiskolák méret szerint top-listáját pedig a következő – a 10 ezer fős határt átlépő – intézmények vezetik: Budapesti Gazdasági Főiskola (19 941 fő), Károly Róbert Főiskola (17 228 fő), Budapesti Műszaki Főiskola (12 263 fő), Gábor Dénes Főiskola (11 973 fő), Nyíregyházi Főiskola (11 688 fő), tehát három budapesti és két vidéki intézmény.

2. táblázat: A felsőoktatási intézmények megoszlása a teljes hallgatói létszám, intézménytípus és székhely szerint, 2003/2004

	Állami egyetem	Állami főiskola	Egyházi egyetem	Egyházi főiskola	Alapítványi egyetem	Alapítványi főiskola	Összesen
-5000							
Budapest	5	2	3	7	1	7	25
Más város	1	2	1	14	-	1	19
Összesen	6	4	4	21	1	8	44
5001-10 000							
Budapest	1	-	1	-	-	-	2
Más város	2	5	-	-	-	1	8
Összesen	3	5	1	-	-	1	10
10 001-20 000							
Budapest	2	2	-	-	-	1	5
Más város	2	2	-	-	-	-	4
Összesen	4	4	-	-	-	1	9
20 001-							
Budapest	2	-	-	-	-	-	2
Más város	3	-	-	-	-	-	3
Összesen	5	-	-	-	-	-	5
Együtt							
Budapest	10	4	4	7	1	8	34
Más város	8	9	1	14	-	2	34
Összesen	18	13	5	21	1	10	68

Forrás: Statisztikai tájékoztató. Felsőoktatás. 2003/2004. OM Budapest. Számított adatok.

Karok, szakok, képzési programok az európai felsőoktatási reform követelményei szerinti képzési rendszer bevezetése előtt

A felsőoktatási intézmények akadémiai erejének egyik indikátora a szakmai spektrum szélessége, amelyet a karok számával és képzési terület szerinti összetételével lehet első megközelítésben jellemezni. Összesen 180 kart működtetnek a felsőoktatási intézmények Magyarországon. Ennek közel 40 százaléka Budapesten található. A főiskolai jellegű karok tekintetében a főváros súlya ennél valamivel nagyobb (46 százalék), az egyetemi karoknak pedig csak 1/3-a van Budapesten. Két olyan képzési terület van, amelyek kari szinten csak a fővárosban jelennek meg:

az informatika és a nemzetvédelmi, katonai, rendészeti terület. Vidéken viszont erősen felülreprezentáltak az agrártudományi karok (mind főiskolai, mind egyetemi szinten), továbbá a pedagógiai/tanító- és óvóképző karok (a főiskolai szint erős vidéki megjelenése következtében), valamint a természettudományi karok (itt is a főiskolai szint dönti el elsősorban a helyzetet). Az átlagosnál magasabb a budapesti székhelyű karok aránya a társadalomtudományi, a művészeti és a hittudományi területen, továbbá valamivel magasabb a műszaki és a jogi, igazgatási területen. A társadalomtudományok, a hittudományok és az informatika – mint Magyarországon különböző okokból viszonylag későn professzionalizálódott tudományok – tehát a fővárosban tudtak inkább megjelenni, az agrártudományok értelemszerűen a vidéki városokban, a főiskolai szintű pedagógiai, pedagógusképző karok pedig – társadalmi szerepüknek megfelelően – ugyancsak vidéken. A gazdaságtudományi karok megoszlása terület szerint az átlagnak megfelelő, de ezen belül a főiskolai szinten erősen felülreprezentált Budapest.

3. táblázat: A felsőoktatási intézmények karainak megoszlása képzési szint, képzési terület és az intézmény székhelye szerint, 2003/2004. tanév

Képzési terület	Főiskolai szint		Egyetemi szint		Összesen
	Budapest	Más város	Budapest	Más város	
Bölcsészettudományi	1	3	3	4	11
Agrártudományi	-	8	3	9	20
Műszaki	4	6	7	7	24
Természettudományi	-	3	2	3	8
Jogi, igazgatási	1	-	3	5	9
Gazdaságtudományi	9	7	3	8	27
Társadalomtudományi	-	2	3	1	6
Pedagógiai/Tanító- és óvóképző	4	14	1	1	20
Művészeti	1	4	4	1	10
Orvos- és egészségügytudomány	1	5	4	6	16
Informatikai	2	-	1	-	3
Hittudományi	8	11	4	1	24
Nemzetvédelmi, katonai, rendészeti	1	-	1	-	2
Összesen	32	60	39	46	180

Forrás: Statisztikai tájékoztató. Felsőoktatás. 2003/2004. OM. Számított adatok.

Megjegyzés: azokat a karokat, amelyek két képzési területet művelnek, mindkét típusban számításba vettük; a karokra nem bontott főiskolákat a képzési terület szerinti karként vettük számításba.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás folyamatának egyik elemeként a magyar oktatásstatisztikai rendszer is áttért a tanulmányi területeknek az Oktatás Egységes Nemzetközi Osztályozási Rendszere (ISCED) szerinti besorolására. A 21 tanulmányi területet megjelölő rendszerben a képzési programok hallgatóinak megoszlása a képzési hely szerint a következőképpen alakult. Az egyetemi-, illetve főiskolai alap- és kiegészítő képzésben a 2003/2004. tanévben 401 089 hallgató vett részt, 39 százalékuk Budapesten, 61 százalékuk vidéken. A Budapesten tanulók erősen felülreprezentáltak (50 százalék feletti arányt mutatnak, csökkenő sorrendben) az

állategészségügyi, a védelmi szolgáltatási, a számítógép-tudományok, a gyártás és feldolgozás, az építészet és az építéstudomány, a művészetek, a matematika és statisztika, valamint a mérnöki tudományok területén. A valamelyest eltérő klaszifikáció következtében, továbbá azért, mert itt nem a karok, hanem a hallgatók megoszlásáról van szó, a műszaki típusú tanulmányi területek jelentős budapesti súlya már megnyilvánul. (Állategészségügyi képzés ezen besorolási rendszer szerint kizárólag a fővárosban folyik, ami hazai specialitás). A vidéki képzési helyeken tanulók esetében pedig a következő tanulmányi területek súlya nagyobb jelentősen az átlagosnál (70 százaléknál magasabb, csökkenő sorrendben): környezetvédelem, szociális ellátás, mezőgazdaság, tanárképzés és oktatástudomány. A karok szerinti vizsgálódáshoz képest itt új elem a környezetvédelem és a szociális ellátás erőteljesen Budapesten kívüli megjelenése. A hallgatók legnagyobb hányadát (több mint 20 százalékát) befogadó tanulmányi terület, az üzleti élet és irányítás esetében pedig közel átlagos a Budapest – más város megoszlás.

4. táblázat: A felsőfokú képzésben résztvevők megoszlása az ISCED tanulmányi területek és a képzési hely szerint 2003/2004. tanév*

ISCED tanulmányi terület	Képzési hely		Összesen (N)
	Budapest (%)	Más város (%)	
14 Tanárképzés és oktatástudomány	22	78	62 955
21 Művészetek	59	41	5 081
22 Humán tudományok	39	61	31 244
31 Társadalomtudományok	46	54	32 349
32 Újságírás és információ-kezelés	34	66	14 173
34 Üzleti élet és irányítás	34	66	93 678
38 Jog	42	58	18 372
42 Élő természettudomány	36	64	2 291
44 Fizika tudományok	46	54	3 508
46 Matematika és statisztika	57	43	1 217
48 Számítógép-tudomány	68	32	14 581
52 Mérnöki tudományok	55	45	36 224
54 Gyártás és feldolgozás	68	32	4 845
58 Építészet és építéstudomány	67	33	9 868
62 Mezőgazdaság	17	83	11 745
64 Állategészségügy	100	0	878
72 Egészségügy	43	57	19 494
76 Szociális ellátás	12	88	11 456
81 Személyi szolgáltatások	48	52	14 775
85 Környezetvédelem	6	94	5 501
86 Védelmi szolgáltatások	79	21	6 954
Együtt	39	61	401 189

* Az egyetemi-, ill. főiskolai alap- és kiegészítő képzésben a részvételek száma (szakirányú továbbképzés és PhD, DLA nélkül).

Forrás: Statisztikai tájékoztató. Felsőoktatás. 2003/2004. OM. Számított adatok.

Az egyetem legsajátosabb missziója a fiatal kutatók kiképzése, amely 1995 óta Magyarországon is PhD/DLA programok keretében zajlik. Alig tíz éves tehát ez a képzési forma. Többszöri átalakítás után meglehetősen szigorú szabályok írják elő a doktori iskolák (programok) alapításának és működésének feltételeit, elsősorban a résztvevő tanárok tudományos minősítése szempontjából. Tekintettel arra, hogy a tudományos minősítéssel rendelkezők közel 2/3-a budapesti illetőségű (a KSH 1997-es vizsgálatának eredményei szerint), a budapesti egyetemek nagyobb eséllyel vállalkozhattak doktori iskolák (programok) beindítására, mint más városok egyetemei. A vidéki egyetemek sok esetben úgy tudják megoldani ezt a problémát, hogy budapesti professzorokat hívnak meg felelős közreműködésre. Végül is a hallgatói létszám tekintetében a doktori képzés erősen Budapestre koncentrálódik. Míg a főiskolai szintű képzésben 34, az egyetemi szintűben 40 százalék a budapesti intézményekben tanulók aránya, addig a doktori programok hallgatóinak 2/3-a budapesti székhelyű egyetemre jár.

A doktori hallgatók számának Budapest – más város szerinti megoszlása tudományágak szerint igen nagy szóródást mutat. Értelemszerűen kizárólag Budapesten folyik doktori képzés azon tudományágakban, amelyek egyetemi szintű művelése csak Budapesten létezik (művészeti és hadtudományi programok, egyes műszaki programok: építőmérnök, építőművész, közlekedésmérnök, multidiszciplináris műszaki tudományok és az élelmiszertudományok), de a főváros privilégiuma a szociológia, a vallástudomány és a nevelés- és sporttudomány is. További tudományágakban ugyan nem kizárólagos a főváros szerepe, de erősen felülreprezentáltak a budapesti hallgatók. Társadalomtudományi területen a politikatudomány és a pszichológia, a néprajz és kulturális antropológia tartozik ebbe a körbe. Erősen felülreprezentált még Budapest a filozófia és a hittudomány, az informatika, az építészmérnöki és a gépészmérnöki programok esetében. A főváros súlya az átlagosnál magasabb a nagyobb – 100 főnél több hallgatót befogadó – tudományágak közül az állam- és jogtudományi, a nyelvtudományi, a történettudományi és a vegyészmérnöki programokban is.

Vannak olyan tudományágak, amelyek csak vidéki egyetemeken jelennek meg a doktori képzés szintjén: az agrár műszaki, az állatorvosi és az állattenyésztési tudományok, az anyagtudományok, az erdészeti és vadgazdálkodási tudományok, a környezettudományok, valamint a multidiszciplináris bölcsészettudományok, társadalomtudományok és természettudományok. A vidéki egyetemek erősségei az egészségtudományok, az elméleti orvostudományok, a gyógyszer tudományok, a klinikai orvostudományok, amelyeket Budapesten is művelnek, de a vidéki egyetemek erősen felülreprezentáltak a hallgatói létszám tekintetében. Hasonló a helyzet a matematika- és számítástudományok, multidiszciplináris számítástudományok, a gazdaság- és szervezéstudományok, a közgazdaságtudományok, a növénytermesztési és kertészeti tudományok, valamint a multidiszciplináris agrártudományok esetében. Kevésbé, de még mindig felülreprezentált a vidék a biológiai, a kémiai és a matematika- és számítástudományok programjainál.

A nagyobb (100-nál több hallgatót befogadó) további tudományágak közül néhány esetében az átlagos, 2/3–1/3 arány érvényesül (ilyenek a fizikai tudományok, az irodalomtudományok és a multidiszciplináris orvostudományok).

5. táblázat: Az egyetemi doktori (PhD)- és mesterképzésben (DLA) meghirdetett doktori programok hallgatóinak megoszlása tudományág és a meghirdető intézmény székhelye szerint (nappali és levelező tagozat együtt) 2003/2004 (fő)

Tudományág	A meghirdető intézmény székhelye		
	Budapest	Egyéb város	Összesen
Agrár műszaki tudományok	0	13	13
Állam- és jogtudományok	229	75	304
Állatorvosi tudományok	0	56	56
Állattenyésztési tudományok	0	55	55
Anyagtudományok és technológiák	0	49	49
Biológiai tudományok	161	123	284
Egészségtudományok	17	26	43
Élelmiszertudományok	26	0	26
Elméleti orvostudományok	26	105	131
Építész-mérnöki tudományok	28	7	35
Építőmérnöki tudományok	67	0	67
Építőművészet	17	0	17
Erdészeti és vadgazdálkodási tudományok	0	10	10
Film- és videoművészet	24	0	24
Filozófiai tudományok	51	4	55
Fizikai tudományok	113	51	164
Földtudományok	100	100	200
Gazdálkodás- és szervezéstudományok	65	80	145
Gépészeti tudományok	83	20	103
Gyógyszertudományok	38	45	83
Hadtudományok	6	0	6
Hittudományok	112	10	122
Informatikai tudományok	181	45	226
Iparművészet	61	0	61
Irodalomtudományok	271	133	404
Katonai műszaki tudományok	4	0	4
Kémiai tudományok	87	82	169
Képzőművészet	18	0	18
Klinikai orvostudományok	39	53	92
Környezettudományok	0	79	79
Közgazdaságtudományok	25	50	75
Közlekedéstudományok	30	0	30
Matematika- és számítástudományok	70	78	148
Multidiszciplináris agrártudományok	12	14	26
Multidiszciplináris bölcsészettudományok	0	26	26
Multidiszciplináris műszaki tudományok	49	0	49
Multidiszciplináris orvostudományok	84	52	136

Tudományág	A meghirdető intézmény székhelye		
	Budapest	Egyéb város	Összesen
Multidiszciplináris társadalomtudományok	0	12	12
Multidiszciplináris természettudományok	0	10	10
Művészeti és művelődéstörténeti tudományok	36	10	46
Néprajz és kulturális antropológiai tudományok	34	2	36
Nevelés- és sporttudományok	109	0	109
Növénytermesztési és kertészeti tudományok	30	62	92
Nyelvtudományok	206	66	272
Politikatudományok	81	3	84
Pszichológiai tudományok	52	11	63
Színházművészet	34	0	34
Szociológiai tudományok	80	0	80
Történelemtudományok	279	81	360
Vallástudományok	16	0	16
Vegyészmérnöki tudományok	85	36	121
Villamosmérnöki tudományok	84	0	84
Zeneművészet	59	0	59
Összesen:	3279	1734	5013

Forrás: Statisztikai tájékoztató. 2003/2004. OM. Számított adatok.

A meglehetősen összetett kép alapján kibontakozik egy olyan munkamegosztás, amelyben a főváros erősségei a társadalomtudományok, műszaki tudományok, informatikai tudományok, a művészeti és hadtudományok. Vidéken pedig az agrártudományi, az orvostudományi, a gazdaságtudományi, a matematikai és számítástudományi terület tölt be országosan kiemelt szerepet. Ugyancsak a vidéki egyetemekre jellemző a multidiszciplináris programok beindítása. Itt részben arról van szó, hogy a multidiszciplináris elnevezés olyan doktori iskolákhoz kapcsolódik, amelyekben több önálló tudomány programja szerepel, köztük olyanok, amelyek az adott tudományágban meghatározó jeletőségűek. De az ilyen típusú doktori iskolák létrejöttében nyilvánvalóan szerepet játszott a kényszerhelyzet, a magasan kvalifikált, DSc fokozattal rendelkező főállású tanárok már említett hiánya is. Egyébként az elgondolásnak van akadémiai jövője, korszerű doktori programok alakíthatók ki ebben a szemléletben.

Budapest esélyei az új képzési struktúrára való áttéréskor

Napjainkban folyik az 1999-ben Bolognában meghirdetett európai felsőoktatási reform magyarországi megvalósítása. Az új típusú, a lineáris rendszernek megfelelő alapszakok bevezetése megkezdődött. Az erre vonatkozó 81/2004. (XII.) Kormányrendelet meghatározta az alapszakok körét. A korábbi több mint 400 szak helyett jóval kevesebb, mintegy 100 alapszak létesítésére van lehetőség. 2005 szeptemberében az alapszakok jelentős része megindul, 2006-ban pedig, a tervek szerint, a magyar felsőoktatás egésze áttér az új képzési rendre.

A kormányrendelet melléklete felsorolja azokat a felsőoktatási intézményeket, amelyek a szakmai előzmények alapján elvileg jogosultak a 12 képzési terület 38 képzési ágába tartozó egyes új típusú alapszakok beindítására. Ennek alapján valamilyen szinten kialakítható egy kép arról, hogy a reform következtében mennyiben változhat a felsőoktatás területi elrendeződése. Az új alapszakok számának megoszlása képzési terület és az indításra elvileg jogosult intézmények székhelye szerint természetesen rendkívül durva vonalakban tudja előre jelezni, hogy valójában mi fog történni, hiszen itt csak elvi lehetőségről van szó. A szakok létesítésének és indításának engedélyezése jelenleg is folyik, a tényleges hallgatói érdeklődés pedig a jövő titka. Meglehetősen nehéz valamely korábbi adattal összevetni ezt a rendszert, mivel teljesen más logikán alapul (például elveszti relevanciáját a főiskola-egyetem különbségtétel). Mindazonáltal ad némi támpontot arról, hogy mennyiben változhat a főváros szerepe a reform első szakaszában.

A kormányrendelet 2. számú mellékletében foglaltak alapján a következő képbontakozik ki. Összesen 578 szakindításra van elvi lehetőség (egy-egy szakot több intézmény is megindíthat, egy-egy intézmény több szakot is megindíthat ugyanazon képzési ágban). Ebből a Budapest – vidék megoszlás 159:419. Ez – minden elnagyoltságával együtt – azt mutatja, hogy az alapszakok vonalán a vidéki intézmények szerepe jelentősen nőhet a fővárosiakéhoz képest. Az egyes képzési területeket áttekintve figyelemre méltó, hogy a korábban Budapestre koncentrálódó informatikai, társadalomtudományi és műszaki képzési területeken a vidéki intézmények „előre törnek”, az orvos- és egészségügyi képzésben, az agrárképzésben, a pedagógusképzésben, a bölcsészettudományi és természettudományi képzésben pedig emelhetik korábbi magas súlyukat.

6. táblázat: Az egyes alapszakok indítására jogosult intézmények megoszlása képzési terület és az intézmény székhelye szerint

Képzési terület	Az intézmény székhelye		
	Budapest	Más város	Összesen
Agrár	3	49	52
Bölcsészettudományi	32	87	119
Társadalomtudományi	21	48	69
Informatika	8	21	29
Jogi és igazgatási	7	8	15
Gazdaságtudományi	29	37	66
Nemzetvédelmi és katonai	2	-	2
Műszaki	29	58	87
Orvos- és egészségügy	7	23	30
Pedagógusképzés	5	27	32
Természettudomány	9	46	55
Sporttudomány	7	15	22
Összesen	159	419	578

Forrás: 81/2004. (XII. 28.) Korm. rendelet 2. sz. Melléklet.

A második fokozathoz vezető mesterszakok kidolgozása már elkezdődött, de a szabályozás keretei még nem ismertek. A MAB 2005. április 1-jén elfogadott állásfoglalása szerint a mesterszakok esetében nagyobb rugalmasságnak kell érvényesülnie, az intézmények mozgásteré és felelőssége jóval nagyobb lesz, mint a szigorúan meghatározott keretekhez kötött alapszakoknál, például annyiban, amennyiben a közös képzési szerkezet csak a képzési területek szintjén kívánatos.

A mesterszakok esetében várható, hogy erős verseny alakul ki az intézmények között a hallgatókért, hazai és nemzetközi vonatkozásban egyaránt. A felsőoktatási intézmények akkor tudnak sikerrel részt venni ebben, ha fel tudnak mutatni valamely specialitást. A nagyobb múltú, magas presztízsű egyetemek – mind a fővárosban, mind vidéken – jó eséllyel pályázhatnak arra, hogy mesterszakjaik országos szinten vonzzák a hallgatókat (szerencsés esetben a külföldiek érdeklődését is felkeltsék). Budapest specialitása az lehet, hogy ott a két nagy főiskola (a BGF és a BMF) mesterszakokat is fog indítani. Amennyiben ezek tartalmaznak majd valamilyen egyedi jelleget is, akkor Budapest országos hatása ezeken a – nagy hallgatói létszámot érintő – képzési területeken erősödni fog.

A doktori képzés beillesztése az új képzési rendbe egyelőre nem áll a döntéshozók, a szakértők és a felsőoktatási intézmények érdeklődésének középpontjában. Valójában a nemzetközi akadémiai együttműködés és verseny elsődleges terepe a doktori képzés kell legyen. Budapest központi szerepe ebben a tekintetben ma egyértelmű. Néhány képzési területen viszont a vidéki egyetemi városok kiemelkedő szigeteket alkotnak, és ezt az elért pozíciót feltehetően tartani tudják távlatilag is.

Budapest tehát valóban egyetemi város, pontosabban nagy egyetemek és főiskolák városa, amelynek azonban szembe kell néznie más hazai városok növekvő felsőoktatási vonzerejével. Egy metropolisz oktatási rendszerének a szakmák, a tudományok, a képzési szintek teljes skáláját művelnie kell. Ugyanakkor fel kell tudni mutatni valami jellegzetességet, néhány, országos és nemzetközi értelemben kiemelkedő teljesítményt elért tudományágat, tudományt. Budapesten jelenleg több tudományterület is joggal pályázik erre (műszaki tudományok, társadalomtudományok, informatikai tudományok stb.).

HRUBOS ILDIKÓ

IRODALOM

- Állami Számvevőszék: Jelentés a felsőoktatási intézményhálózat integrációjának ellenőrzéséről. Budapest, 2003. április.
- Felsőoktatási felvételi tájékoztató, 2005. OM-OFI, Budapest.
- GOEDEGEBUURE, L. (1992) *Mergers in Higher Education*. Uitgeverij Lemma B.V., Utrecht.
- HRUBOS ILDIKÓ (1993) A brit felsőoktatás reformjai és a Londoni Egyetem. *Társadalom és gazdaság*, No. 1. pp. 114–123.
- HRUBOS ILDIKÓ (1995) Multicampus felsőoktatási intézmények az Egyesült Államokban. *Magyar Felsőoktatás*, No. 9. pp. 21–24.
- HRUBOS ILDIKÓ (1996) A Torontói Egyetem. A szövetségi felépítésű felsőoktatási intézmény modellje. *Magyar Felsőoktatás*, No. 8. pp. 21–23.
- KOZMA TAMÁS (2004) *Kié az egyetem?* Új Mandátum Kiadó, Budapest.

- LADÁNYI ANDOR (1997) A felsőoktatási intézmények integrációjáról. *Magyar Felsőoktatás*, No. 1–2, pp. 10–13.
- Statisztikai Tájékoztató. Felsőoktatás, 1989/90. MKM, Budapest, 1991.
- Statisztikai Tájékoztató. Felsőoktatás, 1990/91. MKM, Budapest, 1992.
- Statisztikai Tájékoztató. Felsőoktatás, 1994/95. OM, Budapest, 1996.
- Statisztikai Tájékoztató. Felsőoktatás, 2000/01. OM, Budapest, 2002.
- Statisztikai Tájékoztató. Felsőoktatás, 2003/04. OM, Budapest, 2004.
- SZEMERSZKI MARIANNA (2001) A neveléstudomány területén tudományos fokozattal rendelkezők élet és munkakörülményei. Az 1997-es KSH vizsgálat eredményeinek másodelemzése. In: HRUBOS ILDIKÓ (ed) *A neveléstudomány területén tudományos fokozattal rendelkezők társadalmi helyzete és szakmai pályafutása*. Kutatási zárójelentés. Budapest, Oktatókutató Intézet.
- The European Higher Education Area. Joint declaration of the European ministers of education. Convented in Bologna on the 19th of June 1999.
1999. évi LII. törvény a felsőoktatási intézményhálózat átalakításáról, továbbá a felsőoktatásról szóló 1993. évi LXXX. törvény módosításáról.
- 81/2004. (XII. 28.) Kormányrendelet. 2005/3/V/1. sz. MAB határozat: A mesterszakok kialakításáról és akkreditációjáról.

